

iskustvo uticalo na njegovo poimanje i shvatanje „regiona“, tako autor daje i svoje i opšte haško iskustvo na prilike u jugoslovenskim državama. On sam gotovo prostođušno na kraju knjige govori: „Moj interes za Balkan i ljubav prema tom području mene je osobno poveo na jedan dug i nevjerovatan put. Od studenta u Americi, moji je jedva znao gdje se Jugoslavija nalazi, do povijesničara, koji je radio za MKSJ i bio pozvan kao svjedok u više sudskih procesa u Hagu, Kanadi i Njemačkoj. Da mi je netko sredinom 1990-ih rekao kako ću jednoga dana sjediti u haškoj sudnici s Radovanom Karadžićem i raspravljati o njegovoj odgovornosti za zločine policije bosanskih Srba, ne bih mu vjerovao“.

Iako u „zahvali“ navodi da je „tijekom cijelog procesa (pisanja knjige) bio suzdržan“ i da je zahvalan svedocima („žrtvama“) koji su svedočili pred haškim tribunalom, Nilsen piše ključnu rečenicu kroz koju ga treba čitati: „osobno sam ponosan i zahvalan na svom skromnom doprinosu sudskom progonu ratnih zločinaca“. Ovo iskreno priznanje demantuje istoričara Kristijana Nilsena, i oslikava kao haškog progonioca i pisca historije ovog prostora po presudama tog tribunala. Za zaključak verujemo da nema bolje konstatacije od te autorove iskrenosti, jer ona nije samo njegova, već i mišljenje mnogih diplomata, posrednika, novinara pa i historičara. Toga treba da smo svesni na ovim postjugoslovenskim prostorima.

Bojan Dimitrijević

Henri A. Kisindžer, Erik Šmit, Daniel Hatenloker, DOBA VEŠTAČKE INTELIGENCIJE I NAŠA LJUDSKA BUDUĆNOST, Beograd, Klub Plus, 2022, 150.

Skorašnja komercijalna pojava kompjuterskih programa u kojima se pojavljuje veštačka inteligencija kao svojevrsna inteligentna, ali neživa sveznalica, izazvala je i pored epidemije korone, ratova u Ukrajini i na Bliskom istoku veliku pažnju javnosti. Sa jedne strane velikih korporacija i drugih sistema koji baziraju svoj rad na informatičkoj podršci, a sa druge strane, javnosti – posebno mladih generacija koje su inače orijentisane na saznavanje preko društvenih mreža ili korišćenje medija u elektronskom prostoru. U takvoj novoj relanosti, do nas je posredstvom izdavačke kuće Klub Plus dugogodišnjeg novinara i diplomate Dragana Bisenića, došla knjiga pod gore navedenim naslovom. Nevelika obi-

mom, ona privlači pažnju provokativnošću teme i autorima koji stoje iza nje.

Verovatno je vodeće ime ovog koautorskog trija – Henri Kisindžer, koji sa svojom 101 godinom života verovatno predstavlja simbol svetske politike i diplomatije u drugoj polovini 20. veka. Druga dva autora Erik Šmit i Daniel Hatenloker dolaze iz sveta informatike i biznisa. Jedan od njih navodi i da je filantrop. Sve u svemu, relevantne ličnosti za tumačenje fenomena veštačke inteligencije. Jedan od utisaka ove knjige je da Henri Kisindžer, iako u trenutku pisanja knjige na pragu stote godine života, ima želju da prati i tumači sadašnjicu i budućnost, i dalje ima nezabilazne komentare i predikcije, iako se u knjizi ne navodi tačno koji je „njegov deo“ rukopisa.

Ova knjiga, kako kažu autori, nastoji da objasni veštačku inteligenciju, ali i uputi čitaoca na pitanja ili saznanja sa kojima će morati da se suoči u svakodnevnom životu u narednim godinama sa uticajem veštačke inteligencije. Kada je u Sjedinjenim Državama knjiga objavljena 2021. godine, verovatno ni ovako ugledni autori nisu mogli da predvide dramatičan uspon uticaja i prisutnosti veštačke inteligencije za vrlo kratko vreme. Kao što smo već pomenuli, krajem prošle 2022. godine, veštačka inteligencija u komercijalnom obliku postala je dostupna i svetskoj javnosti, preko interneta.

„Doba veštačke inteligencije“ daje sintetički prikaz nastanka i tehnoloških prethodnica veštačke inteligencije. To je istorijski pregled, naslovljen „Kako smo ovde dospeli – tehnologija i ljudska misao“. Ovaj deo može biti zanimljiv onima koji ne znaju predistoriju nastanka veštačke inteligencije od primitivnih kompjutera do današnjeg preseka informatičke stvarnosti u kojoj je ona jedan od ključnih fenomena. Ovaj pregled se kreće od stvaranja prvog programiranog elektronskog računara – kompjutera 1943. godine, preko uspona i padova u stvaranju osmišljenog sistema veštačke inteligencije u epohi Hladnog rata od 1970. do 1980-ih godina, sve do njenog uspona posle 2010. godine. Pre svega u domenu administracije, farmakologije i možda najočiglednijeg – prevođenja sa različitih jezika, koje je postalo dostupno i na komercijalnoj bazi i stalno unapređivano.

Predviđanje brzine napredovanja veštačke inteligencije nije moguće sa današnje stajne tačke, i na to autori ukazuju. Brzinu njenog napredovanja omogućava priliv informacija kao i razvoj informatičkog sistema – kompjutera, baza za čuvanje, mrežnih platformi (društvenih mreža, na primer), ali i sposobnih informatičara da

osmišljavaju inovacije i održavaju ih. Drugi kontekst za razumevanje je mesto odakle ide najviše pomaka u domenu veštačke inteligencije. Naime, najviše inventivnosti u predrazvoju veštačke inteligencije pokazale su institucije u Sjedinjenim Američkim Državama. U prethodnom periodu, američke državne institucije su ovu okolnost koristile kao aspekt svoje međunarodne politike. Međutim, u najnovije periodu u Sjedinjenim Državama su se stvorile globalne mrežne platforme privatnih firmi koje su postale moćnije od sličnih državnih agencija, a svoju aktivnost oslanjaju i razvijaju upravo kroz veštačku inteligenciju.

Međutim, u globalnom nadmetanju sa Kinom, Sjedinjene Države su dobile u toj državi opasnog konkurenta. Dakle, ne samo u ekonomiji, vojnoj pa i ljudskoj moći, već i na planu osvajanja elemenata veštačke inteligencije i njegovog korišćenja u ovoj geopolitičkoj igri. Kina svoje platforme širi van svojih granica, prvenstveno u azijskom okruženju, ali sve više osvaja globalni digitalni prostor. Potpuno suprotno, Evropa za razliku od Sjedinjenih Država i Kine se nije afirmisala na ovom polju, već u suštini, koristi digitalne usluge koje dolaze iz Sjedinjenih Država, a delom i one koje dolaze iz Kine. Ovo je opasan indikator opšteg slabljenja moći i uticaja Evrope u današnjem svetu, kako ističu autori. Da je tako nazovemo, trka u razvoju veštačke inteligencije, svodi se na rivalstvo i nadmetanje Sjedinjenih Država i Kine. Donekle i Rusije, posebno u svetlu rata u Ukrajini od februara 2022. godine

Autori (Kisindžer, najverovatnije) razmatraju i uticaj veštačke inteligencije na pitanje svetske bezbednosti. Posebno na njen uticaj na eventualnu upotrebu nuklearnog oružja. Oni ukazuju da je pojava veštačke inteligencije pogoršala dileme oko upotrebe nuklearnog oružja. U epohi Hladnog rata, pa i decenija posle njegovog završetka stvoreno je nepisano pravilo da se upotreba ovakvog naoružanja ne podrazumeva, čak i u kontekstu eventualnog zaustavljanja izmene strateškog balansa. Međutim, pojava novih aktera na svetskoj političkoj sceni, sa različitim stavovima i doktrinama prema masovnom gubitku civilnih života i uz konsultovanje veštačke inteligencije tu okolnost može izmeniti.

Druga okolnost u domenu uticaja veštačke inteligencije na svetsku bezbednost, je takozvano sajber-oružje, odnosno onaj domen borbe koji se vodi, ili bi se vodio u elektronskom – digitalnom prostoru. Ovakvo oružje je teško kontrolisati od strane drugih partnera i suparnika, i može bez prevelikog (klasičnog, vojnog) napora da utiče na

protivnika i njegove komunikacione, računarske sisteme, koji su osnova funkcionisanja u civilnom sektoru i omogućavaju mnoga pitanja života ljudima u eventualno, protivničkim zemljama. Autori ukazuju da rast digitalnog kapaciteta jedne države je ne čini nimalo bezbednijom, već naprotiv, čini je više ranjivom. Ovo je svojevrsni paradoks digitalnog doba. Veća digitalna razvijanost ne znači i veću bezbednost, jer se broj ciljeva na koje se može delovati kroz sajber prostor povećava i efekti mogu biti katastrofalni. U ovom segmentu, države ne moraju da budu isključivi protivnici u sukobu, već to mogu biti i terorističke organizacije, niskotehnološke države, pa čak i takozvane propale države.

Konačno, uvođenje veštačke inteligencije u način planiranja i izvođenja klasičnih borbenih – ratnih dejstava je poseban izazov, jer uvodi kategoriju nepredvidivosti i neizvesnosti. Naime, neživa veštačka inteligencija i algoritmi po kojima ona funkcioniše ne poznaju nemeerljive ljudske karakteristike kao što su moral, sumnja i uticaj karaktera ličnosti na ratovodstvo. Mogućnost za stvaranje veštačkih ili lažnih informacija, slika, video snimaka, pa i izmišljenih ličnosti, zatim samostalno vođenje operacija, dodatno dovodi ratne „usluge“ veštačke inteligencije u poziciju u kojoj je potrebna ljudska kontrola i ograničavanje. Ključna tačka u ovom problemu sa veštačkom inteligencijom je mogućnost da ona generiše dezinformacije. I pored svih dilema, mnogi zagovornici veštačke inteligencije svedoče o njenoj korisnosti u procesu tehnološkog razvoja novog naoružanja i poboljšanja njegovih performansi, do kojih se došlo upravo kroz aktivnost veštačke inteligencije u projektovanju ili ispitivanju.

Poseban aspekt autori stavljaju na aspekt uticaja veštačke inteligencije na ljudski identitet. Osnovni problem je činjenica da se sada veštačkoj inteligenciji poveravaju zadaci koje je do skora radila ljudska kreacija. Razvoj veštačke inteligencije tako dovodi u pitanje ne samo ljudski rad i bilo kakvu sličnu aktivnost, već i korišćenje razuma i pitanje vere. Na ovaj način, otvara se pitanje šta je čovek u svemu tome? Jer pojavom i ubrzanim razvojem veštačke inteligencije čovekov razum dobija opasnog konkurenta. Sada ulazimo u epohu gde ljudski razum nije jedni razum koji postoji. Kako kažu autori ovo je drastičnija promena nego što je bio pronalazak mašine za štampanje. Ova okolnost u suštini predstavlja izazov za ljudski identitet, ali uvodi i potrebu za definisanje ljudske uloge u eri veštačke inteligencije. Ipak, nama se čini da je uticaj

veštačke inteligencije na identitetska pitanja najstrašniji, ako apstrahujemo njenu ulogu u nekakvom velikom sukobu u budućnosti. Kao posledicu odmah možemo ukazati da će njeni dometi uticati na rast osrednjosti i prepuštanje invencije veštačkoj inteligenciji, a ne ljudskom umu. Iz ove okolnosti samo je korak do stvarnosti u kojoj će se razumevanje stvarnosti u potpunosti prepustiti dometima veštačke inteligencije. Ako dodamo činjenicu da je razvoj veštačke inteligencije prepušten privatnim i glomaznim korporacijama, koje se vode profitom, a ne identitetskim ili ideološkim stavkama, izazov je još veći.

Smatramo da su ključne teze do kojih se dolazi čitanjem ove provokativne knjige, mimo onih koje sugerišu autori, sledeće: veštačka inteligencija je identifikovala veze koje su izmakle ljudskoj percepciji, ili se možda negde čak i protivne mogućem ljudskom poimanju, kao i da veštačka inteligencija pristupa stvarnosti drugačije od načina na koji to čini čovek. Takođe, da veštačka inteligencija nije u mogućnosti da kontekstualizuje ili razmišlja kao čovek. Ona nije razumna, što je ključna razlika čoveka i od ostalih vrsta živog sveta. Pa stoga, niti da ima bilo kakve obaveze, moralne, filozofske ili empatiju prema predloženim rešenjima. Zbog toga je nužno njeno nadgledanje i regulisanje rada.

Ključno je ipak ukazati da je napredak veštačke inteligencije neizbežan, ali da njeno krajnje odredište nije jasno. Odluke o velikim pitanjima od privatne kompanije sve do državnog vrha je ranije isključivo donosio čovek. U skorije vreme neka rešenja su donošena automatski, putem kompjuterskih algoritama. Sada smo pred epohom gde će ključne odluke donositi zajedno ljudska i veštačka inteligencija, a što je do sada bilo nepoznat slučaj, upravo bez predsedana. Takođe, da se razvojem veštačke inteligencije mesto odlučivanja iz okvira standardnih državnih institucija izmešta u domen velikih korporacija koje su u svojim kompjuterskim bazama apsorbivale velike količine podataka – i tako saznanjem prevazišle mnoge institucije suverene države. I što je još gore, ona deluje u tom prostoru bez normi i ograničenja, pre svega jer država zaostaje sa resursima za njenu valjanu kontrolu.

Posebna okolnost jeste ta da se informacije u digitalnom svetu ne moraju meriti njihovom istinitošću, već stepenom njihove prihvaćenosti. Ovo direktno potkopava tezu iz epohe prosvetiteljstva (liberalizma i demokratije) da je razum najvažniji element svesti. Ono što posebno zabrinjava je činjenica da svet zasnovan na digitalizaciji, društvenim mrežama i narastajućoj veštačkoj intelligen-

ciji ima malo strpljenja za upoređenje, nekakvu analizu ili sumnju u dostupne podatke o bilo čemu. Podaci, informacije se usvajaju gotovo u trenutku ili se njihova istinitost ne dovodi u pitanje, jer korisnici nemaju vremena za tako nešto, plivajući u moru često realno nepotrebnih informacija. Skup ovakvih informacija koja stižu kroz veštačku inteligenciju i njene derivate u suštini stvara određeno znanje, ali a da se iko i ne zapita u tačnost i realnost takvog znanja. Korak ka novom totalitarizmu tako je već napravljen.

Naime, digitalni svet (internet, društvene mreže) transformisale su iskustvo ljudskog svakodnevnog života. Kroz priliv velikog broja često trivijalnih informacija, a što je gore, rekli bi, i kroz oslanjanje na organizovanje života korišćenjem raznih platformi koje donose informacije o najrazličitijim ljudskim potrebama i aktivnostima.

Iako je kreirana i osmišljena od čoveka, ključna osobina veštačke inteligencije je njena neljudskost. Ona se ne nada, ne voli, ne moli, nema osećanja, nema ni svest ni sposobnost imaginacije. Kako kažu autori „veštačka inteligencija može poboljšati, ili, ako se pogrešno primeni pogoršati čovečanstvo“. Ipak, odricanje od veštačke inteligencije sada svakim danom postaje sve manje moguće. Autori zaključuju da će čovečanstvo imati tri opcije. Ili da je ograniči, ili da bude u partnerstvu sa njom ili da joj se prikloni.

Čitajući ovo neveliko delo, zapitali smo se kakav će uticaj veštačke inteligencije biti na ljudsku kulturu? Na postojeći koncept čovečanstva? I na kraju krajeva na ljudsku istoriju, odnosno budućnosti i tumačenje prošlosti? S obzirom na to da veštačka inteligencija menja čovekovu percepciju stvarnosti. Šta znači veštačka inteligencija za razvoj istoriografije? Šta znači za poimanje istorije i istorijskih procesa?

Da li istoriografska nauka ima perspektivu u trenucima kada bilo ko prostim ukucavanjem termina o kome traži informaciju može da je zameni – dobije naučna istraživanja generisana kroz veštačku inteligenciju. Svakako, ona može da olakša istraživanje sadašnje i novih generacija naučnika, tako što će kroz njene domete moći lakše da dostignu i obrade rezultate ranije literature ili pretraže više onlajn dostupnih arhivskih i drugih podataka. Međutim, kao i u drugim naukama i uopšte u sadašnjosti, upotreba veštačke inteligencije može dovesti do shvatanja da je ono što je preko nje dostupno u suštini i tačno. Mogućnost falsifikovanja ulaznih podataka, nepreciznost i neinventivnost u povezivanju istorijskih događaja, kao i nedostatak tumačenja samog

istoriografa, jesu opasnosti prema kome se kreće podrobniji susret istoriografije i veštačke inteligencije. Na stranu da će upotreba veštačke inteligencije za pitanja iz istorije ili istoriografskih nauka, dodatno smanjiti društveni interes za studiranje, zapošljavanje ili prenošenje istorijskog znanja novim generacijama. Ovo je direktan uticaj na pitanje identiteta jedne nacije, religije, pa i pojedinih socijalnih kategorija. Takva realnost će se otvoriti trivijalizacijom istorijskog znanja saopštenog dolazećim generacijama kroz platforme veštačke inteligencije.

Nama se učinio ključni stav autora ove nevelike, ali značajne knjige, a na koji se nailazi već u predgovoru gde se kaže da će razvoj i upotreba veštačke inteligencije voditi ka ishodu koji će biti izmena „ljudskog identiteta i ljudskog iskustva stvarnosti, na takvom nivou koji nije doživljen od svitanja modernog doba“.

Bojan Dimitrijević

Александар Животић, ОДБРАНА ЗАЈЕЧАРА 1913. ТИМОЧКА ВОЈСКА У ДРУГОМ БАЛКАНСКОМ РАТУ, Зајечар, Историјски архив „Тимочка Крајина“ Зајечар, 2023, 153.

Za razliku od Prvog svetskog rata, čiji su različiti činioци gotovo svakodnevno zastupljeni u javnosti, balkanski ratovi od 1912. do 1913. uglavnom postanu zapaženi u vreme svojih godišnjica. Pritom, fokus je obično usmeren na Kumanovsku, Bitoljsku i Bregalničku bitku. Nastojavši da ukaže na operacije srpske vojske i na drugim vojištima, prof. dr Aleksandar Životić je, u okviru obeležavanja ovih događaja, 2022. objavio knjigu *Put u Metohiju. Ibarska vojska i Javorska brigada Vojske Kraljevine Srbije u Prvom balkanskom ratu (1912–1913)*, rekonstruišući oslobodilne Raške oblasti i Metohije.

Nova knjiga profesora Životića koja je pred nama takođe je posvećena „rubnim“ i manje poznatim operacijama, ovaj put u Drugom balkanskom ratu. U pitanju je *Obrana Zaječara 1913. Timočka vojska u Drugom balkanskom ratu* u izdanju Istorijskog arhiva „Timočka Krajina“ u Zaječaru. Knjiga se sastoji iz predgovora, pet hronološko-tematskih celina, zaključka, spiska izvora i literature i rezimea na engleskom jeziku. U predgovoru svog rada, autor nas upozna sa temom, njenom nedovoljnom zastupljenošću u dosadašnjoj vojnoj istoriografiji, korišćenim izvorima i literaturom i strukturom knjige.

Prvo i drugo poglavlje, „Bugarska u ratnim planovima Kraljevine Srbije“ i „Timočkopodunavsko vojište“ mogu se posmatrati kao uvodni deo knjige. U prvom poglavlju, Životić iznosi razradu srpskih ratnih planova u Komandi Aktivne vojske krajem XIX veka, uz bliže pojašnjenje planova koji su se odnosili na Bugarsku (varijante iz 1903. i 1906. godine). Pored toga, autor nas upoznaje sa uporednim pregledom pešadijskog i artiljerijskog naoružanja srpske i bugarske vojske, bugarskim ratnim planom, koncentracijom vojske i razvojem prilika koje su dovele do rata 1913. godine. Samim tim, autor ukazuje da su nastale okolnosti omogućile koncentraciju srpske vojske u skladu sa planom iz 1906. godine, ali da je srpska Vrhovna komanda nastojala da njegove osnovne ideje primeni posle pobeде na Bregalnici prebacivanjem težišta ratnih operacija na Sofijsko-nišavsko vojište. U vezi sa ovim je i naredno poglavlje u kome je izvršena analiza geografsko-strategijskog prostora na kome je Timočka vojska izvodila ratne operacije.

Poglavlje „Uoči rata“ se bavi ratnim pripremama na teritoriji Timočke divizijske oblasti posle završetka rata sa Turskom, mobilizacijom i koncentracijom jedinica Timočke vojske na bugarskoj granici. Životić podrobno izlaže poteškoće sa kojima se susretao pukovnik Vukoman Aračić, komandant Timočke divizijske oblasti, a potom Timočke vojske, i njegove napore za što spremniji doček bugarskog napada. Sastav Timočke vojske (mahom jedinice trećeg poziva i poslednje odbrane) uslovio je da njen zadatak bude defanzivne prirode: odbrana granice od prevoja Sveti Nikola do ušća Timoka u Dunav. Upoređujući položaje Timočke vojske sa istom formacijom iz Srpsko-bugarskog rata 1885. godine, Životić zaključuje da su njene snage ovaj put bile racionalnije iskorišćene, čemu su doprineli i dobro utvrđeni položaji kod Zaječara.

Poglavlje „Bugarski upad u dolinu Timoka“ posvećeno je napadu bugarske Prve armije na položaje Timočke vojske tokom noći između 4. i 5. jula 1913. godine. Zadatak ove grupacije je bio da svojom glavninom napreduje preko Kadibogaza ka Knjaževcu, posle čijeg zauzeća bi deo snaga bio usmeren ka Zaječaru, a deo ka Pirotu, dok je manjim snagama trebalo izvršiti napad preko prevoja Svetog Nikole ka Kalni, Pirotu i Beloj Palanci. Istovremeno, trupe vidinskog garnizona su imale zadatak da izvrše demonstrativni napad prema Zaječaru i vežu tamošnje srpske snage. Zahvaljujući svojoj nadmoćnosti,